

РОЗКРИТТЯ ГЛИБИННИХ ДЕТЕРМІНАНТ ВНУТРІШНЬОЇ СУПЕРЕЧЛИВОСТІ ПСИХІКИ СУБ'ЄКТА ПРИ ДОПОМОЗІ ПСИХОДРАМАТИЧНИХ ПРИЙОМІВ

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку психології актуалізувалась проблема удосконалення фахової підготовки майбутніх практичних психологів. З огляду на це дуже важливим є здійснення глибинно-психологічної корекції майбутнього психолога, яка дає змогу нівелювати особистісну проблематику в процесі оволодіння професійними навичками. У практичній роботі психолога, орієнтованого на феноменологічний підхід, пізнання індивідуально неповторного змісту психіки можливе лише за умови застосування методик глибинного спрямування, які ґрунтуються на спонтанності та невимушеності поведінки суб'єкта. Однією з таких ефективних методик є психодрама в контексті цілісного психокорекційного процесу за методом активного соціально-психологічного навчання, яка сприяє об'єктивуванню та корекції внутрішніх суперечностей психіки особистості;

Філософські словники окреслюють термін «суперечність» наступним чином: «твердження про тотожність завідомо протилежних об'єктів (заперечуючи одна одну, сторони переходять одна в іншу, стаючи тотожними)» [8, с. 696]; «положення, при якому одне (висловлювання, думка, вчинок) виключає інше, несумісне з ним» [6, с. 547]; «взаємодія протиставлених та взаємопов'язаних сутностей як джерел саморуху та розвитку; категорія, що виражає внутрішнє джерело будь-якого розвитку» [7, с. 391]. Поєднання суперечливих початків у значенні розуміння та гармонії втілено в китайському символі «їнь – ян». Ці початки розуміються як полярні, вкрай суперечливі першооснови: темне і світле, чоловіче і жіноче, пасивне й активне (див.: [5]).

Особливого значення феномен глибинних суперечностей психіки набуває у психодинамічному підході, розробленому академіком НАПН України Т. С. Яценко [3; 9; 10]. Вперше дослідниця звертається до трактування даного феномену у 1996 році. Науковець зазначає: «Для розуміння внутрішньої суперечності важливо виділити характерні особливості взаємодії протилежностей усередині психіки в цілому. Протилежності, які спостерігаються між логікою свідомого і несвідомого, не можна віднести до антагоністичних, бо у них єдина (хоч і неусвідомлювана суб'єктом як носієм цих протилежностей) мета — інтеграція психіки, тобто прагнення до цілісності» [10, С. 99 – 100]. Загалом вияв внутрішньої суперечності психіки об'єктивується у двох провідних тенденціях, які були презентовані у дисертаційних дослідженнях послідовників Т. С. Яценко: «до сили» та «до слабкості», що реалізуються у супутніх тенденціях: «до людей» і одночасно – «від людей»; «до життя» і «до психологічної смерті».

Як свідчать дослідження, феномен внутрішніх суперечностей психіки пов'язаний з цілісністю психіки, зокрема з несвідомою сферою суб'єкта. У зв'язку з цим значимим є застосування глибинно-зорієнтованих методів пізнання психічних явищ, яке відбувається у процесі психодіагностики та психокорекції за методом активного соціально-психологічного навчання (АСПН). Психокорекція є галуззю знань, що використовує методи глибинно-психологічного пізнання цілісної психіки в аспекті надання індивідуально-неповторної психологічної допомоги суб'єкту щодо розв'язання його внутрішніх суперечностей, зміст яких є неусвідомлюваним. З огляду на це підготовка майбутнього практичного психолога має полягати не лише у формуванні належних теоретичних знань, а й у набутті навичок практичної роботи з орієнтацією на глибинне пізнання психіки у взаємозв'язку свідомої й несвідомої сфер, що передбачає власну особистісну психокорекцію.

Дане дослідження базується на розробленому Т. С. Яценко методі активного соціально-психологічного навчання [5; 10]. Використання психодрами у контексті АСПН дозволяє розкрити глибинно-психологічні витоки внутрішніх суперечностей психіки та сприяє їх нівелюванню.

Застосування психодрами в АСПН відрізняється від її класичного застосування в психотерапії, де передбачено попередній розподіл ролей, метою якого є катарсис, звільнення від психічного напруження. Динаміка у психодраматичній грі задається внутрішньою проблематикою, що детермінується неусвідомлюваною активністю. Психодраматичне пізнання в АСПН потребує швидкого просування до виявлення інфантильного осередку, що емоційно втомлює й виснажує психіку. Тому робота нерідко має форму психодраматичного діалогу зі зміною рольових позицій. Психодраматична взаємодія двох осіб може бути опосередкована предметом (наприклад, порожній стілець, малюнок, іграшки, камені тощо), що дає змогу протагоністові нівелювати переноси, абстрагуватися від надмірних емоційних переживань, які заважають пізнавальному процесу. Завдяки вербалізації неусвідомлюваних мотивів, інфантильних прагнень у діалозі розкриваються можливості зміни ставлення протагоніста до самого себе, близьких людей, від імені яких він ведеться, та до життєвої ситуації, яку об'єктивно не можна змінити. Психодрама в АСПН каталізує спонтанну творчу активність учасників, дає змогу відслідковувати особливості поведінки під час міжособистісної взаємодії. У психодрамі аналізуються аспекти поведінки, пов'язані з викривленнями щодо сприйняття інших людей та ситуації взаємодії, а також деструктивної

поведінки, за якою приховуються нерозв'язані внутрішні суперечності. У процесі психоаналітичного аналізу матеріалу, отриманого в результаті психодраматичного програвання, протагоніст та інші члени групи не лише розвивають соціально-перцептивні навички, а й віднаходять взаємозв'язки актуальної ситуації з травмивними подіями дитинства.

Спонтанність і невимушеність поведінки, яка є засадною в організації всієї дослідницької процедури, має здатність об'єктивувати наявність внутрішніх суперечностей психіки суб'єкта. Для більшої доказовості було підібрано відповідний емпіричний матеріал, який дає можливість спостерігати внутрішні суперечності респондента, і, одночасно, є переконливим в плані діагностики та нівелювання означених суперечностей. Для цього було відібрано такий архетипно-метафоричний матеріал, який би відповідав функційним особливостям несвідомого. Останні пов'язані не лише з наявністю захисних механізмів проекції, ідентифікації, перенесення, заміщення, інтроєкції, проєктивної ідентифікації, але їхні функційні особливості носять образний характер порівняно зі знаково-вербальним аспектом свідомості. Тому, при виборі образного матеріалу враховується те, що свідомо й несвідомо сфери функціонують в єдності, що дає змогу в діалогічній взаємодії прилучати свідому сферу до пропрацювання матеріалу.

Феноменологічний підхід, що реалізується в методі АСПН, дозволяє виявити ірраціональну індивідуально-неповторну логіку несвідомого з урахуванням авторського змісту символіки психомалюнків та його архетипного значення.

Проілюструвати викладене можна фрагментом психокорекційної роботи з використанням психодрами та тематичних малюнків, що сприяє об'єктивуванню усталених характеристик психіки протагоніста Т. (студентка 3 курсу, 19 років), зокрема, її внутрішніх суперечностей. Номери комунікатів, означених у стенограмі глибинно-корекційної роботи з Т., відповідають номерам, указаним в табл. 1, що відображає внутрішні суперечності психіки протагоніста.

Фрагмент стенограми психоаналізу малюнків з використанням психодрами протагоніста Т.

П.: 1. Малюнок «Я – реальне, Я – ідеальне».

П.: 1. В'юнок, який ми бачимо на твоєму малюнку, – це те, що потребує підтримки у вигляді основи-піраміди?

Т.: 1. Так, він тримається на пірамідах і, одночасно, маскує їх. Я – реальне – скляна піраміда, а Я – ідеальне – піраміда алмазна.

П.: 2. Піраміду із скла маскувати – це зрозуміло, вона занадто проста, а для чого маскувати алмазну піраміду?

Т.: 2. Для того, щоб вона не дратувала оточуючих, не викликала заздрощів.

П.: 2. У тебе є відчуття, що тобі заздять?

Т.: 2. Періодично виникає.

Рис. 1. Я – реальне, Я – ідеальне

П.: 2. Тоді ми відчуваємо, що є прагнення до досконалості і, одночасно, страх бути досконалою.

Т.: 2. Можливо.

П.: 3. Виходить, що у тебе був досвід ситуацій, коли твої чесноти повертались для тебе негативним боком?

Т.: 3. Так, я ще зі школи знаю, що якщо ніяк не виявляти себе, не буде й покарань, адже заохочувались завжди тихі трієчники, які нічим не дратували вчителів.

П.: 3. У тебе назавжди залишився страх, що за твої ж чесноти тобі й докоряють. І заради того, щоб не отримати покарання, ти готова опуститись до рівня нижче середнього, до рівня «скляної пірамідки».

Т.: 3. Це вірно, 4. але мені так хотілось би бути «алмазною»!

П.: 5. В'юнок боїться від неї від'єднатись, бо втратить опору? У нього самого немає стержня?

Т.: 5. Так, він тримається на пірамідці.

П.: 5. І хто є для тебе таким стержнем в житті?

Т.: 5. Чоловік, звичайно.

П.: 6. Чи це означає, що чоловік допомагає тобі досягти ідеалу?

Т.: 6. Так.

П.: 7. Тоді чому ти малюєш скляну піраміду, можливо, достатньо було б алмазної?

Т.: 7. Ні, я – лише скляна пірамідка.

П.: 8. Але, якщо алмазна пірамідка – це твій чоловік, то він перетворює тебе лише на в'юнок. Ти хотіла б бути в'юнком при такій опорі?

Т.: 8. Мені так було б зручно, 9 але, хотілось би бути алмазною пірамідкою.

П.: 10. Виходить, що у тебе амбівалентні почуття по відношенню до чоловіка, ви конкуруєте з ним.

Т.: 10. Це присутнє у наших стосунках.

П.: 11. Ми виходимо на те, що ти вважаєш чоловіка винним, що він лише дає тобі опору, але не допомагає стати алмазною. Це може бути джерелом імпотування ваших стосунків.

Т.: 11. Можливо, це правда, 12. проте, чоловік часто мені поступається. Коли він це робить, я, мабуть, відчуваюсь алмазною пірамідою. Я часто запитую: «Вірно, що у тебе дуже хороша дружина?». І він завжди відповідає: «Звичайно ж».

Аналітико-корекційний коментар. 13. Протагоніст має сумнів у тому, що дійсно є хорошою дружиною для свого чоловіка. Вона потребує підтримки з його боку і, водночас, конкурує з ним. Чоловік виступає для Т. тим, хто допомагає їй самоствердитись та психотерапевтує її. Таким чином Т. зреалізовує одночасно тенденції «до сили» та «до слабкості».

Фрагмент психодрами
(звертання до значимої людини)

П.: 14. Що б ти зараз сказала чоловікові – твоєму психотерапевтові?

Т. (*звертаючись до чоловіка*). 14. Ти кращий чоловік для мене, ніж я для тебе – дружина. Я вдячна тобі за це.

П.: 15. Ти моделюєш дитячу ситуацію, коли поряд знаходиться партнер, який, на твій погляд, переважає тебе. Це те, що ти відчувала, знаходячись поряд з мамою. Ось тут і присутні втрати енергії на створення подібних стосунків.

Т.: 15. Так, я згодна з вами.

П.: Давай спробуємо «оживити» твій малюнок.

Фрагмент психодрами
(звертання до фрагменту малюнка як до частини себе)

П.: 16. Що б ти сказала, звертаючись до своєї пірамідки?

Т.: (*звертаючись до скляної пірамідки (рис. 1)*). 16. Ти дуже схожа на пірамідку, зроблену з алмазу, і лише професіонал може вас розрізнити. Ти теж красива, прозора, чиста і навіть маєш блиск. 17. Якщо ти ще постоїш, можливо, років двісті-триста, то можеш стати міцнішою. Чим довше стоятимеш, тим міцнішою станеш.

П. (*від імені скляної пірамідки (рис. 1)*). 18. Я стою на місці, а інші піраміди ростуть, вдосконалюються. Що ж, у мене немає на це шансів?

Т.: (*звертаючись до скляної пірамідки (рис. 1)*). 18. Є, кристали ростуть, і ти можеш рости.

П. (*від імені скляної пірамідки (рис. 1)*). 19. Якщо я така красива, чому ж ти прагнеш стати алмазною?

Т.: (*звертаючись до скляної пірамідки (рис. 1)*). 19. Алмазна піраміда – це мій чоловік, ти повинна рівнятись на неї, щоб не відстати.

П. (*від імені скляної пірамідки (рис. 1)*). 20. Але ж ти буваєш задоволена лише тоді, коли я її переважаю.

Т.: (*звертаючись до скляної пірамідки (рис. 1)*). 20. Думаю, достатньо, якщо ви будете однакові.

П.: 21. У тебе справді присутні сумніви в тому, що ти переважаєш чоловіка, тому «щоб ми були, хоча б, однакові», на рівних.

Т.: 21. Я щойно подумала про те, що декілька разів відмовлялась від хороших пропозицій кар'єрного підвищення, думала, це забагато для мене.

П.: 21. І які почуття у тебе були, коли ти відмовлялась?

Т.: 21. Полегшення. Зараз розумію, що втрачала свої шанси, а насправді у мене зовсім не було ніяких підстав для відмови, хіба що невпевненість у власних силах та гідностях, а я легко могла б справитись з новими обов'язками.

П.: 22. Добре, що зараз ти це розумієш. Що ще ти пізнала щойно?

Т.: 22. Що я не хочу бути ні в'юнком, ні пірамідою, хочу бути, наприклад, живим деревом, що росте.

П.: 22. Дерево – батьківський символ. Зараз ми знову бачимо, звідкіля походить твоє відчуття меншовартості.

Т.: 22. Так, я можу це підтвердити.

Таблиця 1

Внутрішні суперечності психіки протагоніста Т.

Тенденція «до слабкості» 1, 2, 5, 13, 15, 19, 21	↔	Тенденція «до сили» 10, 12, 13, 16, 19
Психологічна імпотенція (блокування власного потенціалу) 2, 17, 21	↔	Прагнення до самореалізації 4, 9, 18
Бажання бути самостійною та незалежною 4, 9	↔	Залежність від чоловіка 5, 8
Образа на чоловіка 11	↔	Почуття провини перед чоловіком 14
Прагнення до гармонійних стосунків з чоловіком 20	↔	Конкуренція з чоловіком 19

Узагальнювальний науковий аналіз фрагменту стенограми психокорекційної роботи з протагоністом Т.

Наведений фрагмент стенограми рельєфно ілюструє індивідуально-неповторне вираження внутрішньої суперечливості психіки Т., наслідком якого є психологічна імпотенція, що виражається у деструкціях взаємин та блокуванні потенціалу. Протагоніст розкриває проблему гармонізації свого внутрішнього світу й стосунків з іншою людиною (зокрема, з власним чоловіком). Дисгармонія виражається у тенденції до руйнування взаємин через конкуренцію (рис. 1, к-т 19), прагнення психотерапевтуватись у стосунках з чоловіком (к-ти 6, 11, 12, а.к.к. 13), амбівалентне ставлення до нього (к-т 10), образу за його недостатні зусилля по підтвердженню неперевершеності Т. (к-т 11). Водночас протагоніст прагне до створення гармонійних відносин з чоловіком (к-т 20), відчуває провини за свої намагання самоствердитись за його рахунок (к-т 14). Така суперечність породжує відчуття внутрішнього дискомфорту, невдоволення, слабкості, психологічної незахищеності. Означене вище опукло представлено за допомогою психодраматичних прийомів «звертання до значущої особи (чоловіка)» (к-т 14) та «оживлення малюнка» (к-ти 16–20).

Психоаналітична робота дозволяє констатувати наявність взаємозв'язку між внутрішньою суперечливістю психіки Т. та едіповою ситуацією, для якої характерним є почуття провини і, як наслідок – блокування протагоністом власного потенціалу (к-ти 2, 17, 21). Так, слова протагоніста свідчать, що вона неодноразово відмовлялась від цікавих пропозицій, оскільки вважала, що для неї то «буде забагато», що вона цього не заслуговує (к-т 21). Одночасно Т. прагне до самореалізації і у сфері соціальних досягнень, і в особистих стосунках (рис. 1, к-ти 4, 9, 18). Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що ця суперечність зародилась в дитячий період у взаємостосунках з матір'ю (протагоніст намагалась бути яскравою, щоб зрівнятись з нею) та вчителями (Т. боялась проявляти себе, щоб не отримати покарання) (к-ти 2, 3, 15). Протагоніст моделює дитячу ситуацію у стосунках з чоловіком. Т. неусвідомлювано зацікавлена у власній неуспішності, адже тоді вона дозволяє чоловікові опікуватись нею, заспокоювати, підтверджувати її неповторність (к-т 11). Психодраматичне звертання протагоніста до чоловіка дозволяє з'ясувати, що Т. покладає на партнера певні сподівання (реалізацію потреби в любові, захисті, підтримці), нівелюючи при цьому його бажання та інтереси, що є виявом психологічної імпотенції.

Психоаналітична інтерпретація психолога сприяє усвідомленню протагоністом деструктивних проявів у спілкуванні з чоловіком та схильності блокувати власну самореалізацію, що сприяє нівелюванню цих тенденцій.

Психоаналіз малюнків з використанням психодраматичних прийомів дозволяє об'єктивувати внутрішню суперечність психіки протагоніста Т.: з одного боку вона прагне до сили, намагаючись самоствердитись у стосунках з інтимним партнером, бути неперевершеною, ідеальною, а з іншого – руйнує стосунки, блокує свій потенціал, що обумовлює слабкість протагоніста.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що психодрама у глибинно-психологічному пізнанні дозволяє розкрити глибинні детермінанти особистісної проблеми суб'єкта в її індивідуально неповторній логічній упорядкованості (логіки свідомого та несвідомого в її суперечливих характеристиках). Психодрама сприяє розширенню самосвідомості особи шляхом об'єктивування витіснених у передсвідоме енергетичних осередків, що мають вплив на її активність і виявляються в окремих актах поведінки, які можуть бути представлені за допомогою психодраматичного програвання.

Поєднання психодрами з окремими методичними прийомами активного соціально-психологічного навчання, зокрема психоаналізом тематичних та неавторських малюнків, психокорекційною роботою з використанням предметної моделі (каменів) може слугувати індикатором професіоналізму практичного

психолога, бо потребує від нього розуміння й узагальнення провідних засад цього методу (позитивної дезінтеграції та вторинної інтеграції, суб'єктивної інтегрованості й об'єктивної дезінтегрованості психіки, функціональних особливостей несвідомої сфери). Таке розуміння відкриває можливості для користування резервами пізнання несвідомого, які презентуються в символіці малюнків та вербальних змістах під час діалогу з протагоністом.

Література:

1. Богдан Т. В. Глибинно-психологічне пізнання психіки з використанням методу психодрами / Богдан Т. В. // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Сер.: Педагогіка і психологія. – 36. статей. – Ялта: РВВ КГУ, 2009. – Вип. 21. – Ч. 1. – 219 с. – С. 124–133.
2. Карвасарский Б. Д. Психотерапевтическая энциклопедия / Карвасарский Б. Д. – СПб.: Питер Ком, 1998. – 752 с.: (Серия «Мастера психологии»)
3. Концептуальні засади і методика глибинної психокорекції: Підготовка психолога-практика: Навч. посіб. / [Т. С. Яценко, Б. Б. Іваненко, С. М. Аврамченко та ін.]; за ред. Т. С. Яценко – К.: Вища шк., 2008. – 342 с.: іл.
4. Морено Я. Психодрама / Морено Я. – М.: Апрель-Пресс, ЭКСМО – Пресс, 2001. – 528 с.
5. Туз Л. Г. Психоаналітична інтерпретація як засіб корекції поведінки учасників активного соціально-психологічного навчання: Автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19. 00. 07. / Л. Г. Туз – Київ. Л. Г. – 20 с.
6. Философский словарь / [авт.–состав. И. В. Андрущенко и др.]. – К.: А.С.К., 2006. – 1056 с.
7. Философский словарь / [Под ред. И. Т. Фролова]. – 5-е изд. – М.: Политиздат, 1987. – 590 с.
8. Философский энциклопедический словарь / [Под редакцией: Л. Ф. Ильичева]. / – М.: Советская энциклопедия, 1983. – 840 с.
9. Яценко Т. С., Кмит Я. М., Мошенская Л. В. Психоаналитическая интерпретация комплекса тематических психорисунков (глубинно-психологический аспект) / Яценко Т. С., Кмит Я. М., Мошенская Л. В. – М.: СИП РИА, 2000. – 192 с.
10. Яценко Т. С. Психологічні основи групової психокорекції: [Навч. посіб.] / Яценко Т. С. – К.: Либідь, 1996. – 264 с.

Резюме. Стаття посвящена дослідженню ефективності використання психодраматических прийомів в деталізації індивідуальних проявлень базових протиріччій психіки. Установлено, що психодрама дає можливість об'єктивувати передумови внутрішньої протиріччівості психіки, що сприяє углубленню саморефлексії і допомагає в розв'язанні задач глибинної діагностики і корекції.

Ключевые слова: внутрішні протиріччя психіки, психодрама, метод активного соціально-психологічного навчання, глибинно-психологічне пізнання, самопізнання, спонтанність, процесуальна діагностика, психокорекція, психодинамічна теорія.

Резюме. У статті досліджено ефективність застосування психодраматических прийомів у деталізації індивідуальних виявів базових суперечностей психіки. Установлено, що психодрама дає змогу об'єктивувати передумови внутрішньої суперечливості психіки, що сприяє поглибленню саморефлексії та допомагає у розв'язанні завдань глибинної діагностики та корекції.

Ключові слова: психодрама, внутрішні суперечності психіки, глибинно-психологічне пізнання (АСПН), процесуальна діагностика, психокорекція, психодинамічна теорія, метод активного соціально-психологічного навчання, психологічні захисти.

© 2013

Т. В. Власова, М. В. Миляева, Н. В. Зиновьева, А. В. Кузнецова, Н. А. Харькина (г. Москва)

КОНЦЕПЦИЯ АРХЕТИПОВ В РАЗРАБОТКЕ ПРОБЛЕМЫ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО УЧРЕЖДЕНИЯ

В качестве вместилища («душевного пространства») для архетипов К. Г. Юнг постулировал глубокий уровень бессознательного, выходящий за пределы личности, – т.н. коллективное бессознательное. Образы бессознательного – чудеса сказок и снов – часто пугают, и они действительно порой страшны, но лишь в той мере, в какой доносят искажённое и субъективное видение мира. Универсальный архетип, скрытый за этими образами, прекрасен, как прекрасны образы мифов. Архетипы мифологии раскрывают в первую очередь черты этих возвышенных образов. Расширение восприятия от личных представлений и образов современной культуры до архетипического универсализма мифов – это путь, который делает познание целостным.

В своих работах К. Г. Юнг описывает процесс индивидуации как психологическое путешествие (архетипический образ, который часто встречается в сказках). Это может быть мучительная и скользкая дорога, и порой приходится ходить по кругу, однако опыт показывает, что на самом деле круг оказывается спиралью. На этом пути человека ждут опасности от столкновения с бессознательными областями души; психические